

Registro Nr.1817

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 5 (SA)

**NUOLATINĖS TARYBOS ABIEJŲ TAUTŲ KARO DEPARTAMENTAS
ВОЕННЫЙ ДЕПАРТАМЕНТ ОБОИХ НАРОДОВ ПРИ ПОСТОЯННОМ СОВЕТЕ**

**VEIKLOS PROTOKOLŲ: RAPORTŲ, ĮSAKYMŲ, POTVARKIŲ, NOTŲ, PATEIKIMŲ
KARO LAIPSNIUI AR ATOSTOGOMS GAUTI, KARIŠKIŲ SĄRAŠŲ, LIKVIDACIJOS
ŽINIARAŠČIŲ, ATASKAITŲ, REJESTRŲ IR KT. DOKUMENTŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1765-1791 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE NUOLATINĖS TARYBOS ABIEJŲ TAUTŲ KARO DEPARTAMENTO FONDA NR. 5 (SA)

2017-12-18 Nr. A7-27

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) kariuomenės vyriausiosios vadovybės funkcijas 1775-1788 m. laikotarpiu vykdė *Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas* (lenkų k. *Departament Wojskowy Obojga Narodów Rady Nieustającej*). Tai buvo bendra Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) valstybinė institucija, kuri perėmė 1764-1776 m. veikusių Lenkijos karalystės ir LDK Karo komisijų funkcijas.

1775 m. buvo įkurta *Nuolatinė Taryba* (lenkų k. *Rada Nieustająca*), lėmusi Abiejų Tautų Karo departamento įsteigimą. Nuolatinė Taryba buvo įkurta spaudžiant Rusijos imperijos vyriausybei, o pagrindiniu šio projekto autoriumi buvo rusų pasiuntinys Otas Magnusas fon Štakelbergas. Rusija siekė, kad ATR kariuomenės vadovavimą ir kontrolę iš seimo bei atskirų Lenkijos ir LDK Karo komisijų perimtų naujai suformuota centralizuota įstaiga, veikusi prie karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio. Tai yra realios valstybinės valdžios svertus iš sunkiai kontroliuojamo ir suvaldomo seimo buvo siekiama perduoti Nuolatinei Tarybai, vadovaujamai karaliaus ir jo šalininkų, kurie labiau negu kitos politinės formotės buvo įtakojami slaptų Rusijos užsienio politikos interesų.

Nuolatinė Taryba tapo aukščiausia ATR vykdomosios valdžios įstaiga. Ją sudarė 36 renkami pareigūnai (18 senatorių ir 18 Atstovų rūmų deputatų). Tarybai vadovavo pats karalius. Trečdalis jos narių atstovavo Lietuvai, du trečdaliai - Lenkijai. Nuolatinės Tarybos kompetencijai priklausė penki departamentai: Užsienio reikalų, Išdo, Teisingumo, Policijos ir Karo, kurie buvo jai pavaldūs ir atskaitingi.

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento pagrindinis uždavinys buvo apriboti etmonų, kurie tiesiogiai vykdė karo dalinių vadovimą, galias, taip pat padidinti bei modernizuoti Lenkijos ir LDK kariuomenes. Dėl įvairių objektyvių priežasčių LDK ir Lenkijos Karo komisijos

nutraukė savo veiklą tik 1776 m. kovo mėn. pab., tuomet jų įgaliojimai buvo perduoti Abiejų Tautų Karo departamentui.

1776 m. lapkričio 6 d. įvyko pirmasis Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento posėdis.¹ Jo veikla buvo apibrėžta dar 1775 m. konstitucijos antrame ir trečiame skyriuje.² Departamentas vykdė tas pačias funkcijas, kurias anksčiau atliko panaikintos Karo komisijos. Tai yra jis kontroliavo kariuomenės dalinių finansinę apskaitą, prižiūrėjo ar laikomąsi juose karinės drausmės, tyrė įvairius neteisėtus veiksmus, padarytus kariškių civiliams arba kitiems kariškiams, taip pat nepaklusnumo įsakymams atvejus.

Apribojus LDK etmonų valdžią Karo departamentas dalinai perėmė jų funkcijas ir įgaliojimus. Tarnybos srityje jis gavo teisę duoti įsakymus ir pavedimus kariuomenės daliniams, rūpinosi karių mokymu (įskaitant lauko pratybas ir muštrą), jų drausme, karo dalinių dislokacija ir įkurdinimu naujose vietose, teikė karinę pagalbą piliečiams ir valstybinėms institucijoms.³ Tačiau realiai praktikoje Karo departamento teisės ir įgaliojimai susiaurėjo. Jis tapo tik pagalbine ATR Nuolatinės Tarybos įstaiga, neturėjusia teisės savarankiškai priimti jokių nutarimų, nes jie buvo tvirtinami Tarybos posėdžiuose. Departamentui buvo leista tik rengti įvairių dokumentų projektus, teikti juos Nuolatinei Tarybai bei įgyvendinti jos priimtus nutarimus.

Abiejų Tautų Karo departamento, kaip vyriausiosios ATR kariuomenės vadovybės institucijos atskirumas ir savarankiškumas buvo labai sąlygiškas. Jo 12 metų veiklos rezultatai atsispindi septyniose nedidelės apimties posėdžių protokolų knygoje, iš kurių matyti, kad ši institucija nebuvo itin aktyvi aktų, reglamentuojančių kariuomenės gyvenimą, kūrimo procese.⁴

Karo departamentą sudarė aštuonių pareigūnų kolegija. Jam vadovavo ir posėdžiams pirmininkavo vienas iš Lenkijos ar Lietuvos etmonų, kuris užėmė ir ministro postą. Karo departamentas buvo bendra ATR institucija, todėl komisarais jame dirbo senatoriai ir riterių luomo (bajorų) atstovai iš Abiejų Tautų, tačiau jis posėdžiavo išskirtinai tik Varšuvoje. Dėl to Lietuvos kariuomenei opių klausimų svarstymas dažnai buvo nustumiamas į antrą planą.

Visi Karo departamento komisarai, išskyrus etmonus, kuriuos skyrė valdovas, buvo renkami Nuolatinėje Taryboje dvejiems metams. Atstovai iš Lietuvos paprastai sudarė apie trečdalį

¹ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)* – Warszawa, 1898, T. III, p. 289-290.

² *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VIII, p. 70-72.

³ RAKUTIS, Valdas; *1764 m. Nuolatinės tarybos Karo departamentas 1775-1788 m.//Moderniosios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* – Vilnius, 2014, p. 228.

⁴ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)* – Warszawa, 1898, T. III, p. 291.

departamento pareigūnų. Ilgiausiai jam vadovavo Lietuvos lauko etmonas Juozapas Sosnovskis, tačiau dideliu uolumu darbo departamente metu jis nepasižymėjo. Nutarimui priimti užtekdamo trijų narių balsų, todėl posėdžiai vykdavo net dalyvaujant minimaliam komisarų skaičiui. Didžioji dalis departamento pareigūnų buvo civiliai.

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas turėjo savo kanceliariją (raštinę), kurią sudarė 2 raštininkai, 2 regentai, 2 sekretoriai, 2 kanceliaristai, generalinis auditorius, 2 adjutantai, kasininkas ir instigatorius.⁵ Ypatingą padėtį užėmė raštininkai. Jie privalėjo būti visuose departamento posėdžiuose ir, nesant pakankamam balso teisę turinčių pareigūnų skaičiui, dalyvauti balsavime. Lietuvai departamente atstovavo raštininkai: Jonušas Olendskis (1778-1780), Jonas Ošmialovskis (1780-1783), Jurgis Bialopiotrovičius (1783-1787), Mikalojus Moravskis (1787-1789).⁶

Nemažiau svarbūs buvo ir kiti raštinės pareigūnai. Pavyzdžiui, sekretorius siuntė pranešimus apie įvykusius departamento posėdžius ir juose priimtus sprendimus Nuolatinės Tarybos sekretoriui. Regentai ir kanceliaristai rašė įsakymus, vedė posėdžių protokolus, tvarkė raštvedybą. Adjutantai vykdė etmono ir Generalinio štabo nurodymus, įsakymus bei potvarkius ir t.t.

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento veiklą LDK kariuomenės atžvilgiu stipriai ribojo turimi valstybės finansiniai resursai. Buvo ieškoma būdų kaip taupyti, kad būtų patenkinti svarbiausi kariuomenės poreikiai, tad didžiausias dėmesys buvo skirtas ne kariuomenės plėtrai ir modernizavimui, bet esamiems pajėgumams išlaikyti. Nusipelnusiems karininkams, laikantis teisingumo principo stengiamasi kasmet skirti jų turėtus atlyginimus. Realiai praktikoje, algos kariškiams dažnai vėluodavo arba iš vis nebuvo mokamos. Kai kurie karo pareigūnai ir karininkai dovanojo valstybei skolas ir ėjo pareigas nereikalaudami atlyginimo. Tokia situacija sąlygojo palankią terpę karininkų ir karinės valdininkijos tarpe plisti įvairiems piktnaudžiavimams: kyšininkavimui, korupcijai, neteisėtai prekybai karininkų patentais, išdo pinigų, skirtų kareivių, puskarininkų ir jaunesniųjų karininkų algoms bei materialiniam aprūpinimui, pasisavinimui ir kt.

Vis tik Karo departamento darbas sugebėjo patenkinti pagrindinius kariuomenės poreikius. Departamento pastangomis, siekiant sustiprinti karo drausmę, vystyti bei lavinti kariškių kovinius įgūdžius, buvo parengti ir išleisti keli karo statutai ir kt. kariuomenės gyvenimą reglamentuojantys aktai ir nuostatai. Pavyzdžiui, 1786 m. buvo patvirtintas pirmasis pratybų statutas kavalerijai, skirtas

⁵ RAKUTIS, Valdas; *1764 m. Nuolatinės tarybos Karo departamentas 1775-1788 m.//Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 234.

⁶ *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794. Spisy//Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów1777-1794. Spisy* // sudarė M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki–Kraków, 1999, T. II, p.14-15.

Lenkijai ir LDK (lenkų k. „*Regulamin dla brygad kawaleryi narodowej i pulków przedniej straży Obojga Narodów*“), tais pačiais metais Lietuvos didysis etmonas Liudvikas Tiškevičius sudarė ir išleido Karo stovyklos ir Įgulos tarnybos statutą (lenkų k. „*Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla calego wojska Obojga Narodów*“) ir kt.⁷

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento veiklos laikotarpiu LDK kariuomenėje vyko svarbios reformos. Iš husarų ir Petihorų vėliavų buvo sudarytos dvi Tautinės kavalerijos brigados, iš lengvųjų raitelių vėliavų buvo sudaryti penki Priešakinės sargybos kavalerijos pulkai. Trys dragūnų pulkai buvo performuoti į tris pėstininkų pulkus, o ketvirtasis dragūnų pulkas tapo Raitosios gvardijos regimentu, kurios šefu buvo pats karalius. Didelis dėmesys buvo skiriamas artilerijos pajėgumų stiprinimui, naujoms patrankoms lieti. Artilerijos korpuse tuo metu tarnavo 125 kariškiai. 1786 m. naujai paskirto Lietuvos artilerijos korpuso vado generolo Fridricho Vilhelmo Kronemano lėšomis buvo nulieta 12 patrankų, kurios perduotos Vilniaus arsenalui.⁸

1786 m. LDK kariuomenę sudarė 4770 kariškiai: iš kurių Generaliniame štabe tarnavo 25, kavalerijoje - 2670, pėstininkų daliniuose - 1950, artilerijoje - 125 kariškiai. Jos vyriausioju vadu buvo paskirtas generolas leitenantas kunigaikštis Adomas Čartoriskis. Kariuomenė buvo suskirstyta į dvi divizijas. Ją sudarė Generalinis štabas, 2 Tautinės kavalerijos brigados, 5 Priešakinės sargybos kavalerijos pulkai, 7 pėstininkų pulkai, Raitoji ir Pėstininkų gvardija, janyčarų ir vengrų vėliavos, artilerijos korpusas.⁹

1788 m. spalio 8 d. Varšuvoje buvo sušauktas ATR seimas, įėjęs į istoriją Ketverių metų (1788-1792) konfederacinio seimo vardu. Pasinaudodamas palankia tarptautine padėtimi, kuomet Rusija kariavo su Turkija ir Švedija, seimas ėmėsi radikalių reformų, siekdamas iš pagrindų pertvarkyti valstybę, sustiprinti jos padėtį. Vienas iš pirmųjų seimo posėdžių darbotvarkėje atsiradusių klausimų buvo kariuomenės ir jos vadovybės pertvarkymas. Šis klausimas buvo pradėtas spręsti didžiajai pilietinės visuomenės daliai supratęs, kad be pajėgios kariuomenės ir apsupta galingų kaimyninių valstybių, žlugs pati ATR.

Seime užvirė arši politinė kova tarp Rusijos remiamos karaliaus Stanislovo Augusto ir kunigaikščių Čartoriskių *Familijos* partijos bei opozicinės kunigaikščių Potockių ir kitų stambių magnatų „respublikoniškos“ grupuotės, palankios Prūsijai.

⁷ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 10.

⁸ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 12.

⁹ *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794. Spisy//Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów1777-1794. Spisy* // sudarė M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki–Kraków, 1999, T. II, p. 34.

Vos tik pradėjęs darbą seimas atmėtė karaliaus pasiūlytą sąjungos su Rusija kare prieš Turkiją projektą. Spalio 20 d. seimas priėmė nutarimą dėl ATR kariuomenės padidinimo iki 100000 karių.¹⁰ Netrukus buvo pradėtas svarstyti Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento išlikimo klausimas, kuris buvo tapęs klusniu įrankiu, primestu Rusijos ir vykdytą karaliaus Stanislovo Augusto ir jo šalininkų politiką. Todėl prasidėjus kalboms dėl departamento naikinimo, Lietuvos didysis etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis pasiūlė atkurti LDK Karo komisiją, kuriai jis vadovavo iki 1776 m. Jis įrodinėjo, kad valstybei reikalingos dvi atskiros komisijos, pavaldžios karaliui, kaip nurodė Liublino unijos aktai. Tačiau šiam projektui aktyviai pasipriešinus kitam Lietuvos atstovui – konfederacijos maršalui Kazimierui Nestorui Sapiegai, jis buvo numarintas.¹¹

Seimui buvo pateiktas kitas įstatymo projektas - dėl vienos bendros *Abiejų Tautų Karo komisijos* sudarymo (lenkų k. „*Komisja Wojskowa Obojga Narodów*“), kuris 1788 m. lapkričio 4 d. buvo priimtas. 1788 m. lapkričio 10 d. seimas priėmė konstituciją (įstatymą), kurioje Abiejų Tautų Karo komisijai buvo patikėtos iki tol Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento turėtos karinės funkcijos.¹² Lapkričio 20 d. buvo nuspręsta, kad komisija bus pavaldi tik seimui, tuo pačiu metu buvo nutarta panaikinti Nuolatinę Tarybą ir jos departamentus (tame tarpe ir Karo).

1793 m. Gardino seimo nutarimu Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas ir LDK Karo komisija buvo vėl atkurusios savo veiklą, tačiau dirbo neilgai ir neefektyviai, nes 1794 m. Lietuvoje prasidėjo Tado Kosčiuškos vadovaujamas sukilimas. 1794 m. pab. nuslopinus sukilimą, LDK okupavo rusų armija. 1795 m. spalio 24 d. Rusija, Prūsija ir Austrija pasirašė susitarimą dėl trečiojo ATR padalijimo. Spalio 25 d. karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis buvo priverstas atsisakyti sosto Rusijos imperijos naudai. Abiejų Tautų Respublika kaip valstybė žlugo. Jos valstybinės institucijos, tame tarpe Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas ir LDK Karo komisija, baigė savo veiklą.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

¹⁰ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. p. 62

¹¹ ŠAPOKA, Adolfas; *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*// Raštai, T.2, - Vilnius, 2008, p. 256.

¹² RAKUTIS, Valdas; *Abiejų Tautų Karo komisija 1788-1792m. //Moderniosios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 318.

1794-1795 m. LDK Karo komisijos bylos kartu su Nuolatinės Tarybos Karo departamento ir Abiejų Tautų Karo komisijos bylomis, sujungtos į vieną bendrą Lietuvos Karo komisijos dokumentų kompleksą. Bylos buvo pervežtos į Vilnių ir perduotos saugojimui į LDK Vyriausiojo tribunolo archyvą. Archyvas tuo metu buvo įsikūręs Vilniaus žemės teismo raštinės patalpose. Jį sudarė 2070 knygų, kurių didelė dalis buvo blogame stovyje.¹³ Be tribunolo ir Karo komisijos dokumentų, jam taip pat priklausė Dvaro asesorių teismo ir Targovicos konfederacijos aktai.

1795 m gegužės mėn. generalgubernatorius kun. Nikolajus Repninas Vyriausiojo tribunolo archyvo priežiūrą ir jo bylų sutvarkymą pavedė iš Varšuvos atvykusiam raštininkui Andriui Malčevskiui, kuriam į pagalbą skyrė archyvistą Konstantiną Šeliutą ir tris kanceliarijos darbuotojus. Netrukus tribunolo archyvas gavo kelis kambarius Šv. Kazimiero vienuolyne, o 1798 m. jis persikėlė į pijorų vienuolyną. Kadangi carinė valdžia neskyrė archyvui pastovios būstinės, jis dar ne kartą buvo kraustomas bei keitė savo pavaldumą. Nepaisant kuklaus finansavimo ir nedidelio darbuotojų etatų kiekio, archyve nuolat vyko darbas: buvo keičiami suplyšę knygų viršeliai, tvarkomos ir aprašomos bylos, sudarinėjami jų registrai, klientams išduodami teisinių aktų nuorašai.

1823 m. Vilniaus žemės teismo regento Jono Zienkovičiaus sudarytame Vyriausiojo tribunolo archyve saugomų bylų registre yra minimos 186 LDK Karo komisijos knygos.¹⁴ 1842 m. prie Vilniaus gubernijos valdybos statistikos komiteto buvo sudaryta laikina keturių narių komisija, kurios užduotis buvo per vienerius metus peržiūrėti tribunolo archyve saugomas knygas, atrinkti ir perrašyti vertingiausias moksliniu požiūriu dokumentus bei paruošti juos spaudai. 1843 m. Vilniuje buvo išleista šios komisijos parengta knyga, kurios įvade paminėtos ir 154 Karo komisijos knygos.¹⁵

1852 m. balanzio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“¹⁶ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

¹³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 2.

¹⁴ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 11.

¹⁵ *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам* – Вильна, 1843, ч. 1-2.

¹⁶ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

Vilniaus civilinio teismo rūmai, kurio žinioje buvo Vyriausiojo tribunolo archyvas nuo 1852 m. rugpjūčio mėn. iki 1859 m. balandžio mėn. visas šio archyvo bylas, tame tarpe ir 149 Lietuvos Karo komisijos knygas, perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui.¹⁷ Karo komisijos knygos buvo perduotos per du etapus: pirmame bylų perdavimo žiniaraštyje minimos - 111, antrame -38 knygos. Visos bylos buvo gautos įrištos, jų lapai sunumeruoti.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Lietuvos Karo komisijos bylos (38 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 4136-4173).¹⁸ Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis jas suskirstė į dekretų, universalų (įsakų) ir karinių laipsnių sąrašų knygas. Ankstyviausias dokumentas buvo 1771 m., vėlyviausias – 1795 m. Kiekvienai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

Svarbu pažymėti, kad N. Gorbačevskis, dėl nežinomų priežasčių, į savo spausdintinį katalogą neįtraukė didžiosios dalies Vilniaus centriniam senųjų aktų archyve tuo metu saugotų Lietuvos Karo komisijos dokumentų kompleksui priklausančių bylų. Šios bylos vėliau buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą (papild. Gor. kat. Nr. 18244-18380), didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Be inventorinio numerio šiame kataloge kiekviena byla turėjo sudarytą trumpą antraštę, buvo nurodyti data ir lapų kiekis.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas spausdintas Ivano Sprogio senųjų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Lietuvos Karo komisijos bylos taip pat sudarė atskirą grupę (Spr. Nr. 4104-4181).¹⁹ Karo komisijos bylų kiekis šiame kataloge padidėjo (78 vienetai) dėl to, kad I.Sprogis prie komisijos bylų prijungė keliasdešimt LDK Iždo tribunolo (1613-1764) ir Iždo komisijos (1765-1794) bylų, susijusių su kariuomenės išlaikymui skirtų valstybės išdo mokesčių, pajamų ir išlaidų apskaita. I. Sprogis, kaip ir N. Gorbačevskis, Karo komisijos grupę suskirstė į dekretų, universalų (įsakų) ir karinių laipsnių sąrašų knygas, taip pat kiekvienai bylai rusų kalba jis sudarė informatyvią antraštę. Kataloge bylos surašytos chronologine seka, kiekviena gavo naują inventorinį

¹⁷ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 654 l. 124-127v.

¹⁸ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 128-129.

¹⁹ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг/ сост. И. Спрогис* – Вильна, 1901-1913, p. 139-141.

numerį, tiksliau apibrėžtos jos chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamasi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. LDK Karo komisijos dokumentų kompleksas buvo suskaidytas į tris fondus ir jiems suteikti numeriai. LDK Karo komisijos fondui suteiktas Nr. 25 (SA); Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondui Nr. 5 (SA); Abiejų Tautų Karo komisijos fondui Nr. 4 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondas. Pradžioje fondą Nr. 5 (SA) „Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas“ sudarė vienas apyrašas. Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas.

1985 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondo Nr. 5 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip fondo apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 18261, 18262, 18264-18285, 18287, 18292, 18349, 18352, 18355, 18361, 18364, 18585 faktiškai yra 32 bylos. Patikrinimas patvirtino faktinį šiam fondui priklausančių bylų kiekį.

1985 m. atliekant fondų Nr. 26 (SA) „LDK 1-os divizijos štabas“ ir Nr. 27 (SA) „LDK 2-os divizijos štabas“ bylų patikrinimą ir fondavimą buvo nustatyta, kad šių fondų bylos savo turiniu ir chronologinėmis ribomis yra tokios pat (analogiškos) kaip ir fondo Nr. 5 (SA) „Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas“ bylos. Jas sudarė LDK didžiųjų etmonų ir Abiejų Tautų Karo departamento įsakymai (lenkų k. *ordynasy*). Nutarta 7 (septynias) fondų Nr. 26 (SA) ir F. 27 (SA) bylas - papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogo numeriai: Nr. 18350, 18351,

18353, 18358, 18359, 18362, 18363 perkelti į fondą Nr. 5 (SA) „Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas“.²⁰ Fonde Nr. 5 (SA) bylų kiekis padidėjo iki 39 apskaitos vienetų.

1986 m. iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentui priklausančių bylų buvo sudarytas fondo Nr. 5 (SA) apyrašas Nr. 1, kuriame buvo 39 bylos. Apyrašo Nr. 1 bylų dokumentų chronologinės ribos 1775-1788 m.

2017 m. naujai sudarius Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondo Nr. 5 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 39 apskaitos vienetai.

Iš viso Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fonde Nr. 5 (SA) yra 39 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1765-1791 m.

Karo departamento veiklos protokolų: raportų, įsakymų, potvarkių, notų, pateikimų karo laipsniui ar atostogoms gauti, kariškių sąrašų, likvidacijos žiniaraščių, ataskaitų ir kt. dokumentų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomame rankraštiniam N. Gorbačevskio kataloge ir jo pagrindu 1986 m. sudarytame fondo Nr. 5 (SA) apyraše Nr. 1 pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2017 m., sudarant naują Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondo Nr. 5 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento Nr. 5 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 39 į papildomą N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis papildomo N. Gorbačevskio katalogo numeris.

²⁰ Pažyma apie fondo Nr. 5 (SA) „Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas“ bylų kiekio ir būklės patikrinimo išvadas ir apie perkėlimą į šį fondą bylų, priklausančių fondams Nr. 26 „LDK 1-os divizijos štabas“ ir Nr. 27 (SA) „LDK 2-os divizijos štabas“; 1984-04-12, l. 1.

Abiejų Tautų Karo departamento fondo Nr. 5 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas galima sąlyginai suskirstyti į dvi dideles grupes: pačio Karo departamento sudarytus dokumentus ir įvairių LDK kariuomenės dalinių, kariškių, civilių asmenų ir valstybinių įstaigų jam siųstus raportus, pranešimus, žiniaraščius ir kt. dokumentus.

Pirmai bylų grupei priklauso Abiejų Tautų Karo departamento veiklos protokolai: įsakymai, potvarkiai, notos, instrukcijos, nurodymai, pateikimai karo laipsniui ar atostogoms gauti, atsakymai į dalinių vadų raportus, kariuomenės reikmėms asigntų pinigų žiniaraščiai; įsakymų protokolai dėl karinės paramos teismo proceso metu suteikimo; dekretų protokolai, departamento teismo bylų rejestrai, karininkų pareigybių sąrašai ir kt.

Antrai bylų grupei priklauso įvairių Lietuvos kariuomenės rūšių: gvardijos, kavalerijos, pėstininkų, artilerijos, inžinierių; o tai pat įvairių karinių vienetų: divizijų, regimentų, pulkų, korpusų, batalionų, vėliavų dokumentai, skirti Abiejų Tautų Karo departamentui. Juos sudaro dalinių įplaukų ir išlaidų likvidacijos žiniaraščiai; karininkų, draugų, puskarininkų, bombardyrų, kanonierių, minininkų, grenadierų, karabinierių, fuzilierių, eilinių ir kt. laipsnių kariškių sąrašai ir jų asmens duomenys; vadų raportai apie pavaldinių tarnybą; karininkų patentų rejestrai; revizorių patikrinimų ataskaitos; kariškių algų išmokėjimo žiniaraščiai; raportai apie dalinių finansinį ir materialinį aprūpinimą; apie bajorams suteiktą karinę paramą; apie tarnybą atliekančių, sergančių, atostogaujančių, išvykusių į komandiruotę, mirusių, dezertyrų ir kt. kariškių kieki; naujai užverbuotų rekrutų rejestrai; dalinių ginklų ir amunicijos (šautuvų, pistoletų, durtuvų, kardų, durklų, šovininių, parakinių ir t.t.), taip pat uniformų ir ekipuotės apskaitos duomenys; įvairių teismų dokumentų išrašai, kariškių tardymo protokolai ir kt.

Nemažiau svarbūs yra kariškių, civilių asmenų bei valstybinių įstaigų dokumentai pateikti Abiejų Tautų Karo departamentui. Tai yra raportai, pranešimai (notos), pareiškimai, skundai ir prašymai: dėl leidimų palikti tarnybą arba gauti atostogų; pensijų invalidams ir pašalpų karininkų našlėms skyrimo; karininko patento gavimo; dalinių etatų komplektavimo; komandiruočių išlaidų apmokėjimo; neteisėtų gyventojų rekvizicijų; lėšų rekrutų verbavimui skyrimo, pristatymų karo laipsniui gauti pateikimo, karinės pagalbos skyrimo ir kt.

Apyraše Nr. 1 yra taip pat nedidelė bylų grupė, kurias sudaro: Lietuvos didžiojo etmono kunigaikščio Mykolo Kazimiero Oginskio įsakymai duoti LDK 1-os divizijos vadui generolui leitenantui kunigaikščiui Adomui Čartoriskiiui ir 2-os divizijos vadui generolui leitenantui Jonui Vitinghofui, Karo departamento kasos skubių išlaidų žiniaraščiai, 1-os ir 2-os divizijų štabų gauti ir išduoti įsakymų protokolai ir kt.

Didelė vertę LDK karo istorijos tyrinėjimams turi dokumentai, kuriuose yra pateikti: spausdintas karaliaus Stanislovo Augusto universalas apie karinės paramos skyrimą, renkant mokesčius ir vykdant teismo sprendimus; Karo departamento įsakymas, reglamentuojantis generolų ir karininkų mundurus; Vilniaus arsenale saugotos ginkluotės (patrankų, šautuvų, pistoletų, durklių, kardų bei amunicijos ir ekipuotės) aprašymas; dalinių vadų pranešimai apie Rusijos armijos dalinių dislokaciją pasienyje; duomenys apie valstybės sienos apsaugą nuo marodierių, plėšikų ir prūsų husarų puldinėjimų; skundai apie neteisėtas gyventojų rekvizijas bei kariškių smurtą; raportai apie ginklų, amunicijos, parako bei švino užsienyje pirkimą ir kt. Didžioji dalis apyrašo Nr. 1 bylų dokumentų yra patvirtinti originaliais smalkos antspaudais ir aukšto rango karininkų parašais.

Tvarkant Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento fondo Nr. 5 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas, nefondinių bylų jame nerasta. Didžioji dalis Karo departamento bylose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir pavienių dokumentų parašytų vokiečių, lotynų ir prancūzų kalbomis. Tvarkant pirmą apyrašą, taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 5 (SA) „Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo komisija“ apyrašą Nr. 1 įrašyti 39 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1765-1791 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus

vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

**ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 5 „ВОЕННЫЙ ДЕПАРТАМЕНТ ОБОИХ НАРОДОВ
ПРИ ПОСТОЯННОМ СОВЕТЕ“**

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Функции верховного командования войском Великого Княжества Литовского (далее ВКЛ) в 1775-1788 гг. выполнял *Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете* (на польском яз. *Departament Wojskowy Obojga Narodów Rady Nieustającej*). Эта была общая для Речи Посполитой государственная институция, которая переняла функции действовавших в 1764-1776 гг. Войсковых комиссий Польского королевства и ВКЛ.

В 1775 г. был образован *Постоянный Совет* (на польском яз. *Rada Nieustająca*), предопределивший создание Военного департамента Обоих Народов. Постоянный Совет был

учреждён под давлением правительства Российской империи, а основным автором этого проекта являлся русский посол Отто Магнус фон Штакельберг. Россия стремилась, чтобы руководство и контроль над войском Речи Посполитой из сейма и отдельных Войсковых комиссий Польши и ВКЛ перешел к новообразованному централизованному учреждению, работавшему при короле Станиславе Августе Понятовском. То есть реальные рычаги государственной власти из трудноконтролируемого и обуздаемого сейма должны были быть переданы Постоянному Совету, руководимому королем и его сторонниками, которые более чем другие политические группировки были подвержены влиянию тайных интересов внешней политики России.

Постоянный Совет был высшим органом исполнительной власти в Речи Посполитой. Он состоял из 36 избираемых чиновников: 18 сенаторов и 18 представителей знати. Советом руководил король. Треть его членов представляла ВКЛ, а две трети – Польшу. Постоянный Совет имел пять департаментов: Иностранных дел, Казначейства, Полиции, Юстиции и Военный, которые находились в его подчинении и были ему подотчётны.

Главной задачей для Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете было ограничение полномочий гетманов, непосредственно ответственных за командование воинскими частями, а также увеличение и модернизация войск Польши и ВКЛ. Из за разных объективных причин Войсковые комиссии ВКЛ и Польши прекратили свою деятельность только в конце марта 1776 г., тогда их полномочия были переданы Военному департаменту Обоих Народов.

6 ноября 1776 г. состоялось первое заседание Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете. Компетенция этой институции была отражена во втором и третьем разделе конституции с 1775 г. Департамент осуществлял те же функции, что раньше выполняли упразднённые Войсковые комиссии. То есть в его ведении находился контроль за учетом финансовых средств войсковых частей, надзор за соблюдением в них воинской дисциплины, расследование противоправных действий, совершенных военными против гражданских лиц или других военных, а также случаев неподчинения приказам.

При ограничении власти гетманов ВКЛ часть их функций и полномочий перешла Военному департаменту. Он получил права отдавать приказы и поручения военным частям, отвечал за обучение воинов (включая полевые учения и муштру), их дисциплину, за дислокацию войсковых частей и их размещение на новых местах, предоставлял военную

помощь гражданским лицам и государственным институциям. Реально на практике, права и полномочия Военного департамента были сужены. Он стал вспомогательным учреждением при Постоянном Совете Речи Посполитой, не имеющим права принимать никаких самостоятельных решений, так как они утверждались на заседаниях Совета. Департамент имел лишь право готовить проекты разного вида документов, представлять их Постоянному Совету и воплощать в жизнь принятые им решения.

Отдельность и самостоятельность Военного департамента Обоих Народов как органа верховного командования вооруженными силами Речи Посполитой являлись довольно условными. Из результатов его двенадцатилетней деятельности, которые отражены в семи небольшого объёма протоколах заседаний, видно, что это учреждение не было особенно активным в процессе создания актов, регламентирующих жизнь войска.

В состав Военного департамента Обоих Народов входила коллегия из восьми чиновников. Им руководил и вёл заседания один из гетманов Польши или ВКЛ, который и занимал пост министра. Военный департамент являлся общей институцией для Речи Посполитой, поэтому комиссарами в нём были сенаторы и представители рыцарского (шляхетского) сословия от Обоих Народов. Несмотря на это, он заседал только в Варшаве. Поэтому рассмотрение насущных для литовского войска вопросов часто оказывалось на втором плане.

Все комиссары Военного департамента, за исключением гетманов, которых назначал сам государь, выбирались на Постоянном Совете сроком на два года. Представители Литвы составляли примерно одну треть чиновников департамента. Долгое время им руководил польный гетман литовский Юзеф Сосновский, но большого усердия на своем посту он не проявил. Для принятия решения достаточно было трёх голосов, поэтому заседания проходили даже при участии минимального количества комиссаров. Большинство чиновников департамента были гражданскими лицами.

Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете имел свою канцелярию, штат которой состоял из 2 писарей, 2 регентов, 2 секретарей, 2 канцеляристов, генерального аудитора, 2 адъютантов, кассира и инстигатора. Особое положение занимали писари. Они были обязаны принимать участие во всех заседаниях департамента, и в случаях отсутствия достаточного числа должностных лиц, имеющих право голоса, участвовать в голосовании.

Литву в департаменте представляли писари: Януш Олендский (1778-1780), Ян Ошмяловский (1780-1783), Ежи Бялопиотрович (1783-1787), Миколай Моравский (1787-1789).

Не менее важную роль играли и другие чиновники канцелярии. Например, секретарь слал донесения секретарю Постоянного Совета о прошедших заседаниях департамента и принятых на них решениях. Регенты и канцеляристы писали приказы, вели протоколы заседаний и делопроизводство. Адъютанты выполняли указания и распоряжения гетмана и Генерального штаба и др.

На деятельность Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете в отношении войска ВКЛ сильно влияли ограниченные финансовые ресурсы государства. Велся активный поиск способов как удовлетворить основные нужды войска, поэтому основное внимание уделялось не на его увеличение и модернизацию, а на поддержание существующих сил. Согласно принципу справедливости, ежегодно заслуженным офицерам, по мере возможностей, выплачивались их прежние жалования. Реально на практике, жалования военнослужащим часто запаздывали или их вообще не платили. Некоторые военные чиновники и офицеры прощали государству долги и выполняли свои обязанности не требуя вознаграждения. Такая ситуация создавала благоприятную среду для распространения разного вида правонарушений среди офицеров и военных чиновников. Повсеместно в частях имели место случаи взяточничества, коррупции, незаконной торговли офицерскими патентами, присвоения казенных средств, предназначенных для выплат жалований солдатам, унтер-офицерам, младшему офицерскому составу, а также для материального обеспечения военных частей.

Всё таки деятельность Военного департамента смогла удовлетворить основные нужды вооруженных сил. Его усилиями, для укрепления военной дисциплины, развития и совершенствования боевых навыков воинов, были создано и издано ряд военных уставов и др., регламентирующих деятельность войска актов и положений. Например, в 1786 г. был принят первый устав кавалерии, предназначенный для подготовки конных соединений Польши и ВКЛ (на польском яз. *„Regulamin dla brygad kawaleryi narodowej i pułków przedniej straży Obojga Narodów“*), в том же году великий гетман литовский Людвик Тышкевич составил и издал воинский устав о службе в военных лагерях и гарнизонах (на польском яз. *„Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla calego wojska Obojga Narodów“*).

Во время деятельности Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете было проведено ряд важных реформ. На основе гусарской и Пятигорской хоругвей были созданы две бригады Национальной кавалерии, а из хоругвей легкой конницы - пять кавалерийских полков Передней Стражи. Три драгунских полка были переформированы в три пехотных полка, а четвертый драгунский полк стал regimentом Конной гвардии, шефом которой был сам король. Большое внимание уделялось развитию артиллерии, литью новых пушек. В то время в артиллерийском корпусе служили 125 военных. В 1786 г. на средства командира Литовского артиллерийского корпуса генерала Фридриха Кронемана отлиты 12 пушек, которые были переданы Виленскому арсеналу.

В 1786 г. войско ВКЛ насчитывало 4770 человек, из которых в Генеральном штабе служили 25, в кавалерии – 2670, в пехотных частях - 1950, в артиллерии -125 военнослужащих. Его главным командиром был назначен генерал-лейтенант князь Адам Чарторыйский. Войско было разделено на две дивизии. В состав войска входили: Генеральный штаб, 2 бригады Национальной кавалерии, 5 кавалерийских полков Передней стражи, 7 пехотных полков, Конная и Пешая гвардия, венгерская и янычарская хоругви, артиллерийский корпус.

В 1788 г. в Варшаве был созван сейм Речи Посполитой, вошедший в историю под названием Четырёхлетнего конфедеративного сейма (1788-1792). Воспользовавшись благоприятной международной обстановкой, когда Россия была занята войной с Турцией и Швецией, сейм приступил к проведению ряда радикальных реформ с целью переустройства и укрепления основ государственного управления. Одним из первых вопросов рабочего распорядка заседаний сейма стали намеченные преобразования в вооруженных силах и их руководстве. Этот вопрос возник на повестке дня благодаря тому, что большая часть гражданского общества окончательно осознало, что без создания сильной и боеспособной армии, окруженная мощными и агрессивными соседними государствами, Речь Посполитая обречена на гибель.

В сейме вспыхнула яростная политическая борьба между поддерживаемой Россией партией Фамилии, под предводительством короля Станислава Августа и князей Чарторыйских и оппозиционной „республиканской“ группировкой князей Потоцких и других крупных магнатов, ищущих поддержки у Пруссии.

Вскоре было начато рассмотрение вопроса о целесообразности существования Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете, ставшего послушным орудием,

навязанного Россией и выполнявшего политику короля Станислава Августа и его сторонников. После начала дискуссий о упразднении департамента, великий гетман литовский Михал Казимир Огинский, внёс предложение о восстановлении Войсковой комиссии ВКЛ, которой он руководил до 1776 г. Он считал, что государству необходимо существование двух отдельных комиссий, подвластных королю, как указывали акты Люблинской унии. Против этого проекта закона активно выступил другой представитель Литвы – маршал конфедерации Казимир Нестор Сапега. В итоге, проект в сейме не получил поддержки.

Сейму был предложен другой проект закона о создании одной общей *Войсковой комиссии Обоих Народов* (на польском яз. „*Komisja Wojskowa Obojga Narodów*“), который был утверждён 4 ноября 1788 г. 10 ноября 1788 г. сейм принял конституцию (закон), согласно которой Войсковой комиссии Обоих Народов были поручены функции, которые раньше выполнял Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете. 20 ноября было решено, что комиссия будет подчинена сейму, одновременно с этим решено упразднить Постоянный Совет и его департаменты (в том числе и Военный).

В 1793 г. решением Гродненского сейма Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете и Войсковая комиссия ВКЛ вновь восстановили свою деятельность. Они работали недолго и неэффективно, так как в 1794 г. в Литве началось восстание под руководством Тадеуша Костюшко. В конце 1794 г., после подавления восстания, ВКЛ оккупировала русская армия. 24 октября 1795 г. Россия, Пруссия и Австрия подписали соглашение о третьем разделе Речи Посполитой. 25 октября король Станислав Август Понятовский был вынужден отречься от престола в пользу Российской империи. Речь Посполитая, как государство, была окончательно ликвидирована. Все её государственные институты, в том числе Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете и Войсковая комиссия ВКЛ, прекратили свою деятельность.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1794-1795 гг. дела Войсковой комиссии ВКЛ вместе с делами Военного департамента Постоянного Совета и Войсковой комиссии Обоих Народов были объединены в один общий комплекс документов, который назывался документами Литовской Войсковой комиссии. Эти дела были перевезены в Вильно и переданы на хранение в архив Главного Литовского трибунала. Архив в то время находился в помещениях канцелярии Виленского земского суда. В нём хранились 2070 книг, большая часть которых была в плохом состоянии. Кроме документов трибунала и Войсковой комиссии, ему принадлежали акты Задворного ассесорского суда и Тарговицкой конфедерации.

В мае 1795 г. генерал-губернатор князь Николай Репнин поручил прибывшему из Варшавы писарю Анджею Мальчевскому надзор за архивом Главного трибунала и упорядочение его дел. Для этой работы помощниками были назначены архивист Константин Шелюта и трое служащих канцелярии. Вскоре трибунальский архив получил несколько комнат в монастыре св. Казимира, а в 1798 г. он переехал в пиарский монастырь. Из за того, что царская власть не выделила архиву постоянного помещения, он неоднократно менял своё местонахождение и подчиненность. Несмотря на скромное финансирование и небольшой штат сотрудников, в архиве постоянно шла работа: меняли обложки книг, приводили в порядок и описывали дела, составляли их реестры, выдавали клиентам выписи судебных актов.

В реестре дел, хранившихся в архиве Главного Литовского трибунала, составленном в 1823 г. регентом виленского земского суда Яном Зенковичем, упоминаются 186 книг Литовской Войсковой комиссии. В 1842 г. при статистическом комитете Виленского губернского правления была создана временная комиссия из четырёх служащих, перед которой была поставлена задача в течении одного года проверить книги, хранившиеся в архиве трибунала, выбрать и переписать из них наиболее ценные с научной точки зрения документы и подготовить их к печати. В 1843 г. в Вильно была издана книга, составленная этой комиссией, в введении которой также упоминаются 154 книги Войсковой комиссии.

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г.

Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Виленская палата гражданского суда, в ведение которой находился архив Главного Литовского трибунала с августа 1852 г. по апрель 1859 г. все в нём хранившиеся дела, в том числе и 149 книг Литовской Войсковой комиссии, передал Виленскому центральному архиву древних актов. Передача книг Войсковой комиссии была проведена в два этапа. В первой передаточной описи упоминаются 111, а во второй – 38 книг. Все полученные дела были в переплётё, с пронумерованными листами.

Важно отметить, что Н. Горбачевский, по неизвестным причинам, не внёс в свой печатный каталог большую часть дел, хранившихся в то время в Виленском центральном архиве древних актов и принадлежавших комплексу документов Литовской Войсковой комиссии. Эти дела были позже внесены в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского (доп. кат. Гор. № 18244-18380), который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. Кроме инвентарного номера, каждое дело в этом каталоге имело короткий заголовок, были указаны его дата и количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором Литовская Войсковая комиссия так же проходила как отдельная группа дел (Спр. № 4104-4181). Количество дел Войсковой комиссии в этом каталоге увеличилось до 78 единиц, потому, что И. Спрогис присоединил к ним несколько десятков дел Скарбового трибунала ВКЛ (1613-1764) и Скарбовой комиссии (1764-1794), касающихся собираемых государственной казной налогов, предназначенных для нужд войска, а также учёта её доходов и расходов. И. Спрогис, как и Н. Горбачевский, по виду документов дела распределил: на декретовые книги, универсалы и списки военных чинов. Каждому делу он составил информативный заголовок. В каталог дела были внесены в хронологическом порядке, каждое из них получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой

войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1949–1951 гг. комплекс документов Литовской Войсковой комиссии был разделён на три фонда, которым присвоены номера. Фонду „Войсковая комиссия ВКЛ“ был присвоен № 25, фонду “ Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ - № 5, а фонду „Войсковая комиссия Обоих Народов“ - № 4.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“. Сначала в фонде № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ была одна опись. Им являлся дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, который в архиве использовался как документ учёта.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 5 „ Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“. В результате проверки установлено, что в группе дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского № 18261, 18262, 18264-18285, 18287, 18292, 18349, 18352, 18355, 18361, 18364, 18585, который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 32 дела. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

В 1985 г. при проверке наличия и уточнения фондовой принадлежности дел фондов № 26 „Штаб 1-ой дивизии ВКЛ“ и № 27 „Штаб 2-ой дивизии ВКЛ“ было установлено, что дела этих фондов своим содержанием и хронологическими границами похожи (аналогичны) на дела фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“. Дела состояли из приказов (на польском яз. *ordynansy*) великих гетманов литовских и Военного департамента Обоих Народов. Решено было 7 (семь) дел фондов № 26 и № 27, которые по дополнительному рукописному каталогу древних актов Н. Горбачевского имели номера: № 18350, 18351, 18353, 18358, 18359, 18362, 18363 присоединить к фонду № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“. В фонде № 5 количество дел увеличилось до 39 единиц хранения.

В 1986 г. из дел Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете, принадлежащих дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского, была составлена

опись № 1 фонда № 5, в которой числилось 39 дел. Хронологические рамки документов описи № 1 были 1775-1788 гг.

В 2017 г. была составлена новая усовершенствованная опись № 1 фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“, по ней было учтено 39 единиц хранения.

Итого в фонде № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ имеется 39 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1765-1791 гг.

Первая опись фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского и на его основе в 1986 г. составленной описи № 1 фонда № 5 явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2017 г. новой описи № 1 фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ имеется в наличии 39 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры дополнительного каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ условно можно разделить на две группы. Первая - это документы, составленные самим Военным департаментом. Вторая - это рапорта, донесения, ведомости и др. документы разных воинских частей войска ВКЛ, военнослужащих, гражданских лиц, государственных учреждений, предназначенные для департамента.

Первой группе дел принадлежат документы деятельности Военного департамента: приказы, распоряжения, ноты, инструкции, указания, представления на получение воинского

звания или отпуска, ответы на рапорта командиров частей, ведомости ассигнованных денежных средств на нужды войска, протоколы приказов о предоставлении военной помощи во время судебного процесса, декретовые протоколы, реестры рассматриваемых департаментом судебных дел, списки офицерских должностей и др.

Второй группе дел принадлежат документы разных родов Литовского войска: гвардии, кавалерии, пехоты, артиллерии, инженеров; а так же разных боевых единиц: дивизий, региментов, полков, корпусов, батальонов, хоругвей и др. В них входят: ликвидационные ведомости денежных поступлений и расходов; списки офицеров, товарищей, унтер-офицеров, бомбардиров, канониров, минёров, гренадеров, карабинеров, фузилёров, рядовых и др. военных чинов с их личными данными; рапорты командиров о службе подчиненных; реестры офицерских патентов; ведомости выплаты жалованья военнослужащим; рапорты о финансовом и материальном обеспечении частей; о предоставлении дворянам военной помощи; о количестве военных несущих службу, отсутствующих, больных, отпускников, командированных, арестованных, умерших, дезертиров и др; реестры новозавербованных рекрутов; данные учёта вооружения и амуниции подразделений (ружей, пистолетов, штыков, сабель, тесаков, патронташей, пороховниц и др.), а также обмундирования и экипировки; выписи разных судебных документов; протоколы допросов военнослужащих и др.

Не менее важными являются документы военнослужащих, гражданских лиц и государственных учреждений, предназначенные Военному департаменту Обоих Народов. К ним относятся рапорта, донесения, ноты, заявления, жалобы и прошения: об отставке со службы или получении отпуска; о назначении пенсий инвалидам и пособий вдовам офицеров; о получении офицерского патента; о комплектации этактов подразделений; об уплате расходов командировок; о незаконных реквизициях жителей; о выделении средств для вербовки рекрутов; о представлениях на получение воинского звания и др.

В описи № 1 имеется также небольшая группа дел, в которые входят: приказы великого гетмана литовского князя Михаила Казимира Огинского предназначенные командиру 1-ой дивизии ВКЛ генерал-лейтенанту князю Адаму Чарторыйскому и командиру 2-ой дивизии генерал-лейтенанту Яну Витингхофу, а также ведомости срочных расходов кассы Военного департамента, протоколы полученных и изданных приказов штабов 1-ой и 2-ой дивизий и др.

Большую ценность для исследований военной истории ВКЛ имеют документы, в которых представлены: печатный универсал короля Станислава Августа о предоставлении

военной помощи при сборе налогов и выполнении решений судов; печатный приказ Военного департамента, регламентирующий мундиры генералов и офицеров; описание хранившегося в Виленском арсенале вооружения (пушек, ружей, пистолетов, сабель, тесаков, а также амуниции и экипировки); донесения командиров частей о дислокации русской армии вблизи границы; сведения о защите государственной границы от нападений мародёров, разбойников и прусских гусаров; жалобы о незаконных реквизициях жителей и насилии военных; сведения о закупке за границей оружия, амуниции, пороха, свинца, кремня и др. Большая часть документов описи № 1 подтверждены оригинальными сургучными печатями и подписями высших офицерских чинов.

При составлении описи № 1 фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ нефондовых дел в ней обнаружено. Большая часть документов дел описи № 1 фонда № 5 написаны на польском языке, реже встречаются акты написанные на немецком, латинском и французском языках. При составлении описи № 1 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 5 „Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете“ имеется 39 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1765-1791 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюевич